

ПОВІДОМЛЕННЯ. ДОДАТКИ. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Володимир ВОЗНЯК

ЕКЗИСТЕНЦІЯ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗМУ

11 – 12 жовтня 2013 р. у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка відбулися організовані кафедрою філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного 25-ті Ювілейні Міжнародні людинознавчі філософські читання (постійнодіючий філософський семінар) на тему “**Гуманізм. Людина. Екзистенція**”. Перша подібна конференція зібрала у Дрогобичі філософів у 1989 р. З наступного року традиція таких читань одержала назву “Гуманізм. Людина”, а третє слово позначало тематику теоретичного пошуку (Сучасність, Свобода, Культура, Духовність, Освіта, Творчість, Моральність, Мистецтво, Віра, Істина, Історія, Пізнання, Спілкування, Діяльність, Цінності, Мова, Суспільство, Раціональність, Глобалізація, Інформація, Політика, Час, Пам’ять). У 2013 р. – *Екзистенція*.

Заслуга в започаткуванні й розвитку дрогобицьких людинознавчих читань належить передовсім попередньому ректору нашого університету – філософу **Валерію Григоровичу Скотному**. Натхненником і постійним учасником упродовж багатьох років був патріарх української філософії, “київський Сартр” (як його ще у 60-х рр. минулого століття назвав засновник київської школи гуманістичного марксизму П.В. Копнін) – доктор філософських наук, заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Ігор Валентинович Бичко**. Четверть століття щороку в жовтні у Дрогобичі збиралися філософи з різних міст України, а також з Республіки Польща та Російської Федерації. Спілкувалися, слухали одне одного, сперечалися, іноді виїжджали у Карпати, де також сперечалися, знаходили нових товаришів і колег по цеху, радісно зустрічалися зі старими друзями. На наше переконання, проводити у себе такі конференції – майже єдиний

спосіб долати певну периферійність, провінційність (відомо, периферія, провінція – це не географія, а стан душі), *тримати себе* у належному теоретично-філософському *тонусі*, інакше кажучи – *вчитися*.

На конференцію “Гуманізм. Людина. Екзистенція” прибули 17 гостей (1 – з Москви, 2 – з Києва, 2 – із Сум, 1 – із Запоріжжя, 1 – з Хмельницького, 5 – зі Львова, 5 – з Івано-Франківська, з них – що особливо приємно – троє студентів філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника). Були присутні викладачі кафедри філософії нашого університету, аспіранти, студенти спеціальності “Філософія”, випускники Відділення філософії минулих років. Відкриваючи конференцію, я, як голова Оргкомітету, передав вітання від *професора Бичка Ігоря Валентиновича*, з яким мав телефонну розмову напередодні. Він вибачався, що не може взяти участь, і зазначив, що дрогобицькі людинознавчі читання упродовж 25-ти років стали феноменом в інтелектуально-філософському житті України, – не кожний обласний центр може таким пишатися. Все це, – підкреслив київський професор, – завдяки Валерію Григоровичу Скотному, який невинувато передчасно, раптово відійшов у вічність, а відчуття цієї втрати вже є екзистенцією вищої проби.

Конференція працювала два дні у суто творчому форматі: після кожної доповіді або виступу – запитання, коментарі, дискусії.

Віктор Петрушенко (доктор філософських наук, професор, м. Львів) у доповіді **“Екзистенція в антропологічних та поза-антропологічних проявах”** зазначив, що поняття екзистенції є одним із центральних понять усієї історії європейської філософії. В античній філософії термін “*υλάρξις*” переважно трактувався як те, що виходить із першого начала, а у платонізмі так чи так корелювалося з єдиним. Приблизно в такому ж значенні – початкового буття або перед-буття – воно побутувало у ранній християнській філософії та часто ототожнювалось з буттям, тому вживалося у значенні субстанції, сутності, сущого. У схоластиці сутність та існування були одними з найважливіших понять метафізики та теології; відомо, що у традиції неомізму Бога характеризують як єдність сутності та буття. У німецькій класичній філософії сутність та існування позначалися як “*So-sein*” та “*Da-sein*” – “Так-буття” та “Ось-буття” (або сутність та наявне буття). Суттєвий

поворот у вживанні цього поняття пов'язують з ім'ям С. К'еркегора, який із психологічною гостротою та літературною експресією одним із перших у світовій філософії (а його попередником можна вважати Б. Паскаля) окреслив людину в ракурсі безосновності, закинутості у світ, зумовленою відсутністю у неї за звичайних умов життя надійної опори, призначення, чіткого життєвого покликання та ін. У подальшому, в доволі різноманітному за думками та спрямуваннями напрямі екзистенціалізму, ці поняття пов'язувалися з відмінними засадами та проявами: забуттям буття, ексцентричністю людини, її свободою, відсутністю в людини єдиного і надійного еталону життя та ін. Для нашого культурного регіону в цьому плані важливе значення мали твори Ф.М. Достоевського та їх інтерпретація М.М. Бахтіним, а також твори М. Бердяєва та Л. Шестова. Ці ідеї екзистенціалізму, інтегровані у поняття екзистенції, набули загального поширення, утвердивши у громадській думці ідею мінливості та занепокоєності людини, її ексцентричності, відсутності у неї заздалегідь наданого їй життєвого орієнтиру.

Якщо екзистенція – це людський спосіб буття, що виявляється у постійному виході за всі та усілякі межі, якщо все екзистує, то: 1) хто є суб'єктом екзистування? (хто або що екзистує?); 2) чому людина екзистує? (що спричиняє екзистування?); 3) як людина екзистує? (чи існує загальна траєкторія екзистенції?); 4) звідки і куди людина екзистує?

Людина часів масовізації статусу “приватної особи” (приблизно друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.) починає відчувати дещо неприродне і незвичне для себе загалом – відчуження від своєї власної сутності як фізичної (тілесної), так і ментальної. Реалії сьогодення додають до такого стану справ багато чого, ще більш жахливого.

У найрізноманітніших філософських опрацюваннях поняттю екзистенції передбачалася присутність у самому механізмі її здійснення рефлексії як інтелектуального сприйняття та фіксації всього, що наповнює горизонт людського світосприйняття. Рефлексія також набуває у понятті екзистенції характеру, чинника і результату відчуження. Саме рефлексія забезпечує внутрішню тотожність усього процесу екзистенції та його суб'єкту: рефлексія – це пам'ять у дії так само, як пам'ять – це модус собітотожності рефлексії. Нарешті, з рефлексією можна пов'язати й онтологію екзисту-

вання: саме рефлексія зумовлює замикання всіх власних актів на себе, перетворюючи процес рефлексування у дещо самоцентроване, тобто в буттєвий атом або індивід. У результаті екзистування набуває характеру буттєвої міграції деякої точки, здатної висвітлювати навколо себе деякий простір (“отвір у бутті” – М. Гайдеггер), в якому ніколи не висвітлюється те, що важило би найбільше: причини, засади та сенси такої міграції.

Віра Лімонченко (кандидат філософських наук, доцент, м. Дрогобич) у доповіді “**Деякі аспекти зіставлення есенціального та екзистенціального способів мислення про людину**” зауважила, що строга обов’язковість есенціального дискурсу філософської класики часто перейменовується на дискурс владної нормативності і репресивності. Хоча слово “сутність” є перекладом слова “есенція”, смислові конотації повністю не збігаються – у російській мові за словом “*сущность*” проступає смисл буттєводієвого, у чому воно б не покладалось, тоді як “есенція” співвідноситься з одномірно-редукованою витяжкою, екстрактом. Незважаючи на те, що латинське *esse* має буттєве значення, у російській мові воно якщо і не втрачене повністю, то сильно редуковане. “Есенціальне” відкидається як безлике, одномірно-монолітне. Проте це не означає розділення есенціального і екзистенціального у людському бутті: саме “сутно буття людини” (застосуємо формулювання Аристотеля) може бути вказане те, що у людини її “як” (або “екзистенція” за розрізненням схоластів) стає її “що” (або “есенцією” у схоластичних розпізнаннях). Звідси виникає образ “полісутнісного homo”, коли будь-який антропологічний прояв, здійснившись, здатний стати сутнісною основою, твердим осередком самості. Слід говорити не стільки про скасування поняття “сутність” як такого, що не дозволяє говорити про людину з належною їй адекватністю, скільки про розмикання цього поняття і здатності умістити все будь-які форми і способи існування. Єдиним неприпустимим є виводити із сутності існування, тобто розглядати зв’язок між ними як преформативний, даний у вигляді зародку, який вже визначає все.

Інтенцію на реальність *особистісної зустрічі* можна побачити у протиставленні *есенціальному* схопленню сутності *екзистенціального* виміру спілкування, що має солідну традицію в богослов’ї.

Збіг метафізично і феноменологічно орієнтованих способів думки, есенціального і екзистенціального дискурсів можна побачити

у пошуках *першого*, найбільш очевидного положення. А це можливо за умови, по-перше, безпосереднього конкретного входження людини у такий стан зі світом, який можна назвати “*участным*” (на противагу “*безучастному*”). До речі, “конкретний” і є “зібраний”, тобто такий, що утримує себе і світ у єдиному акті, але водночас є таким, що розрізняє себе і світ. Цей стан рефлексивний, мислительний, але – життєвий. Рефлексивний – по відношенню до власних мислительних станів, але відкритий по відношенню до того, що входить у мене (одкровення). Первинне бачення, самоочевидність належать до таких станів, у них ми мислимо невігдане. І тоді ми живемо самоочевидно видимим, первинно даним, за істиною – не будучи нею, але рухаємось у ній, реалізуючи себе за істиною (хоча і не обов’язково “воістину”). Але такий стан хворобливо і напружено є вільним – і не гарантованим. Він не передається автоматично.

В’ячеслав Артюх (кандидат філософських наук, доцент, м. Суми) у доповіді “**Історія та екзистенція**” стверджував, що описавши нестійкість, ламкість і кінечність існування людини, екзистенціалізм усе-таки намагається віднайти у людині екзистенціальний шар автентичного, первинно-істинного, в якому й виражається її ідентичність. Розглядаючи ідеї Е. Гуссерля та М. Гайдеггера, доповідач приходив до висновку, що екзистенціальне бачення історії – це підхід до образу історії як *внутрішнього набутку* свідомості людини. Історична ж наука постає лише як систематизація цього набутку. В. Артюх проаналізував у контексті співвідношення історії та екзистенції погляди таких українських інтелектуалів, як Юліана Вассіяна, Віктора Петрова, Миколи Шлемкевича та Олександра Кульчицького.

Віра Мовчан (доктор філософських наук, професор, м. Дрогобич) в доповіді “**Переживальне осмислення життя як вид творчості у філософії екзистенціалізму**” зазначила, що філософія екзистенціалізму виробила свій особливий стиль мислення, здатний вкладати події і відносини між явищами і особистостями в їх переживальному ставленні до світу не в систему логічних понять (загальне в них), а індивідуалізувати їх, відкриваючи невичерпне багатство явищ життєвості світу, а також міру людського у синтезі, єдності і зв’язку всього різноманіття форм життя і способів її здійснення. У філософії екзистенціалізму, що знайшла свою визначеність як

особлива форма буття думки в єдності з переживальним осмисленням його особистісного ставлення до її змісту, тобто до предмета осмислення – знайшла втілення цілісність рефлексії невідчуженої від предмета у його чуттєвій даності. Це своєрідний синтез логічної та художньої форм відображення світу, синтез наукової та художньої культури у способах проникнення духу в сутність буття світу і місця людини у ньому. Дійсність у всій її складності і суперечливості тенденцій постає цілісною, чуттєво і логічно сприймається, а значить і відрізняється повнотою і глибиною, оскільки взаємно підсилює її образ, не відчужуючи в систему логічних понять.

Екзистенційний принцип ставлення до світу, за М. Гайдеггером, – це шлях-спроба подолання відчуження людини (людства) від світу, відчуження, при якому світ є для людини тільки засобом. Видається, що принцип пізнавального ставлення до світу, що сформульований і обґрунтований у філософії М. Гайдеггера, є гуманістичним, оскільки світ як предмет пізнавального ставлення постає у ньому метою, а тим самим буття людини набуває смислової визначеності.

У доповіді **“Людяність як екзистенціал” Володимир Возняк** (доктор філософських наук, професор, м. Дрогобич) намагався розкрити *феномен людяності* у його сутнісних вимірах. Людяність нетотожна гуманізмові, оскільки останній пов’язаний з самоутвердженням людини, а, на думку о. Павла Флоренського, саме це й є основою гріха. Доповідач стверджував, що людяність лежить у самій основі людського способу буття, оскільки людину породжує (як філогенетично, так і онтогенетично) звернення до інших (і тим самим – до самої себе) у пошуках спів-дії, спів-розуміння, спів-чуття (Ф.Т. Михайлов). Саме людяність онтологічно *утворює* людину. Людяність полягає не в утвердженні себе, “свого”, а у здатності *поступитися собою* заради інших, визначати самого себе іншими, усезагальним, людським. Уся людська історія є процесом втрати людиною себе, зростанням знелюдненості людини, й водночас саме у цій драматичній суперечності людина шукає свою втрачену людяність і повинна *навчитися* крок за кроком повертатися до себе як істоти, що утверджує не “волю свою, а Твою”. Якщо екзистенціали, за М. Гайдеггером, є вузловими мірами

суто людського способу присутності, то людяність як таку можна з певним правом тлумачити і розуміти як екзистенціал.

Степан Возняк (кандидат філософських наук, асистент, м. Івано-Франківськ) свій виступ присвятив розкриттю **природи екзистенціалів**. Гайдеггер у тлумаченні мислення виступає проти розведення чуттєвого, такого, що пов'язане з переживаннями, і раціонального, ментального. Його принциповий поворот у тлумаченні мислення – обернення мислення на *емоційно-екзистенціальне*, точніше – *введення емоційно-екзистенціального у мислення як необхідного його виміру, способу руху й існування його істотності*. Гайдеггер вводить *екзистенціали* як внутрішні виміри сутнісного мислення, які відрізняє від *категорій*, що виявляються в онтичному розділенні сущого на класи, роди, розряди, і лише потім упізнаються як онтологічні експліканти того, що у цьому розділенні певним чином уже сказалося. Категорії зрозумілі як такі називання, у яких суще виставлене на вид у своєму буттєвому влаштуванні. Виходячи з цього метафізика робить рішучий охват і розгортання сущого в усій повноті його складу, який охоплюється складом категорій, які є онтологічними предикатами сущого, несумірного з *Dasein*. Проте буття як таке не може бути охоплене складом категорій, тому що саме не має складу. Тим самим у категоріях упущене питання про істину буття. Екзистенціали в онтології Гайдеггера відіграють приблизно таку ж роль, що і категорії у межах класичної онтології, тобто є опорними основами мислення про буття. Категорії та екзистенціали визнаються Гайдеггером фундаментальними одиницями онтології, на основі яких реалізується можливість побудови двох її типів: категоріального аналізу – класичного типу, екзистенціально-феноменологічного аналізу – неklasичного. Отже, екзистенціали – це кристалізації фундаментального досвіду присутності (*Dasein*), конститутивні її моменти, вони є структурами екзистенції як способу буття присутності. *Dasein* розімкнене до буття, а буття розімкнене, своєю чергою, у ньому. Тому екзистенціали є способами тримання такої подвійної розкритості присутності у просторі буття. Відповідно екзистенціально-феноменологічний аналіз є таким аналізом присутності, що розуміє саму себе, у якому самовиявляються структури її буття (її складність), і, водночас, явлений її простий смисл (її простота). Крізь екзистенціали вступає саме *буття*, оскільки вони є буттєвими рисами присутності

(Dasein), а саме тільки Dasein відкритий буттю і буття у ньому та крізь нього відкривається. У категоріальному ж каркасі репрезентоване, нам дане тільки *суще*. Ось у чому була правда Канта стосовно непізнаваності і недоступності нам (у раціоналістично-науковій установці) речей-у-собі.

Згідно з гайдеггерівською концепцією мислення, екзистенціали повинні ставати своєрідними “категоріями”, тобто *формами* сутнісного мислення. На думку доповідача, Гайдеггер пропонує не просто мислити *про* екзистенціали, а *мислити екзистенціалами*. Саме за таких умов можливе, як твердить Гайдеггер, “виховання” мислення, перехід до іншого мислення, у якому неприхованість мислиться як просвіт, що тільки й надає буття і суще, їх присутність одне з одним і заради одне одного. Спокійне серце просвіту є місцем тиші, з якого вникає щось на кшталт можливості буття і мислення, тобто присутності і сприйняття. У цій зв’язаності в zasadничується можлива вимога обов’язковості мислення. Що означає *мислити екзистенціалами*? – Мислити – це насамперед *входити у ситуацію мислення*. Для такого входження, своєю чергою, треба увійти у *ситуацію пам’яті й вдячності* (а не просто “пам’ятати” та “дякувати”), увійти у глиб душі та серця. І при цьому жодним чином не абстрагуватися від ситуацій “буття-у-світі”, “буття-з-іншими”, “турботи” та ін.

Михайло Ведмедєв (кандидат філософських наук, доцент, м. Суми) у доповіді **“Соціально-когнітивний тип особистості у знанієвому суспільстві”** наголосив, що одним з пріоритетних напрямів аналізу екзистенціального ракурсу пізнавальних процесів сьогодні є осмислення фундаментальних змін, що відбуваються з особистістю під впливом знання. У контексті сучасних так званих знанієвих суспільств (knowledge-based society) знання докорінно змінило свій статус, набувши відповідних визначень – товару, сировини, власності, ресурсу, що привело, зокрема, до формування нового соціально-когнітивного типу особистості.

Згідно з твердженням Ж.-Ф. Ліотару, старий принцип, у якому знання невіддільне від *формування розуму* і особистості, застаріває й буде виходити з ужитку: знання виробляється й буде вироблятися для того, щоб бути проданим, воно споживається й буде споживатися, аби набути вартості у новій продукції. Новий статус знання приводить до докорінної трансформації ролі освіти: університет

втрачає функцію формування *ідеалів*, а продукує лише *компетенції*. М. Ведмедєв означив небезпеки такого підходу до знання, вкрай суперечливе становище особистості як носія знання в суспільствах постіндустріального типу. Важливим напрямом дослідницької роботи слід вважати пошук засобів компенсації того деформуючого впливу, що здійснюють на людину фактори комерціалізації, перформативності, медійної асиміляції знання.

Віктор Здоровенко (кандидат філософських наук, доцент, м. Дрогобич) у доповіді **“Емоційно-сміслові контури творчості митця (на прикладі творчості Бруно Шульца)”** зазначив, що у характеристиці творчості Б. Шульца нас цікавить те, без чого саме певний мистецький доробок не зміг би відбутися. Такий погляд на творчу спадщину потребує характеристики психологічних особливостей митця, які визначають емоційно-сміслові контури його буття. Унікальну і суттєво відмінну від традиційної манеру письма Б. Шульца визначає такий іманентно властивий його творчості принцип як *імітація*. Уся феєрія образів, етюдів, фрагментів, фантастичних сцен і подій, задіяних під візію топосу шульцівського Дрогобича, передбачає певний рівень готовності уяви тих, хто сприймає його твори, тобто таку уяву, яка здатна перевищити реалістичну трьохмірну уяву звичайного життя. Цей космічний масштаб світовідношення і світовідчуття очевидно впливає із досвіду рефлексій Б. Шульца над глобальним філософським питанням: яким є місце людини у світі. Це питання мусило привертати увагу письменника тривалий час. Воно мало бути тим наріжним каменем, на якому гострилося лезо його думок і почуттів. Інакше не міг бути напрацьований такий потужний арсенал метафоричних образів, увесь стрій цієї космогонічної поезії у прозі.

Рано чи пізно, як людина рефлексуюча, Б. Шульц мав звернути увагу на те, що з'ясування місця людини у світі, як справжнє філософське питання, за визначенням містить у собі суперечність: два протилежні погляди на зміст питання, проекція яких може бути зовнішньою чи внутрішньою. Адже, з одного боку, кожен із нас є центром певних подій, довкола яких зосереджено увесь їх сенс. З іншого боку, на нас можна поглянути із зовні. І тоді може виникнути враження, що ми обмежені і недосконалі істоти, порошок Універсуму, яка ніколи не зможе віднайти більш

значуще місце у світобудові. Навіть найталановитіші з нас не мають певного знання про появу людства, виникнення Всесвіту.

Світ, який розбудовує Б. Шульц, також закорінений у міфологічний космос і стикається з проблемами універсальними. Проте імпульс життя шульцівського міста і населених ним персонажів є партикулярний, камерний, інтровертний, відсторонений не лише від національних чи соціальних, але навіть від побутових проблем. Але ж ця інтровертність світовідчуття насичена ключовими проблемами часу, простору та іншого ставлення до буття людини. Внаслідок цього маємо унікальний доробок суб'єктивної проекції всесвіту на образ міста, що стає одухотвореною істотою, який живиться химерами і міфологемами його творчості. Очевидно, глибина творчості визначається не суб'єктивним бажанням автора розробити велику, значущу ідею. У справжньому мистецтві не існує маленьких ідей, проте бувають маленькі сюжети, які відображають локальні явища, ситуації, через які можуть розкритися грандіозні ідеї.

Володимир Лазуткін (кандидат філософських наук, м. Москва) розкрив зміст суперечливої проблеми: “Буття людини і людяність буття”, спираючись на ідеї “онтогносеології” видатного російського філософа Михайла Олександровича Ліфшиця. **Оксана Петрушенко** (доктор філософських наук, доцент, м. Львів) окреслила вплив соціальної облаштованості суспільного життя на буття людини. Об'єктивні та суб'єктивні чинники вербальної явленості суб'єктивної екзистенції виявила **Тетяна Біленко** (доктор філософських наук, професор, м. Дрогобич). **Сергій Симоненко** (кандидат філософських наук, доцент, м. Львів) знайшов адекватне місце екзистенції у процесі викладання філософії. **Олександр Полтавцев** (кандидат філософських наук, доцент, м. Київ) проаналізував місце екзистенції у визначальній структурі освіти. Рух від архетипу екзистенційного вибору до віртуальної реальності продемонструвала **Валентина Здоровенко** (викладач, м. Дрогобич).

Учасники конференції затвердили тематику наступних людинознавчих читань: “Гуманізм. Людина. Особистість”, які відбудуться у жовтні 2014 р.